

Havel, Dalibor; Krmíčková, Helena

Paleografický popis ukázek

In: Havel, Dalibor; Krmíčková, Helena. *Paleografická čítanka : literární texty*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 74-85

ISBN 978-80-210-7081-3; ISBN 978-80-210-7084-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131270>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Paleografický popis ukázek

UKÁZKA 1: MZK, sg. Mk 57, f. 99r; papír 22,5 x 15 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, první polovina 15. století. Navzdory snaze o spojitě psaní je písmo dobře čitelné, úhledné a pečlivě prokreslované. Má dosti široké proporce, je těžké a výrazně okrouhlé. Smyčky liter s horní dotažnicovou délkou jsou již připraveny k napojování se sousedními písmeny („b“, „d“, „h“, „k“, „l“), ne vždy toho písař využívá. Písmena „m“, „n“ a „u“ mají tendenci k mírnému sklonu vpravo, tedy ve směru psaní, jinak je písmo stále ještě dosti kolmé. Zkratky jsou četné, jejich repertoár je zcela běžný. Vyskytují se arabské číslice. K vyznačování a segmentaci textu je použita rumělka.

UKÁZKA 2: NK ČR, sg. IV H 17, f. 90r; papír 21,5 x 15,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Těžké, stínované, mírně vertikalizované a lomené písmo (viz nejlépe u „o“) této ruky nezapře snahu o dobrou čitelnost a přehlednost napsaného textu. Ruka zkušeného, nejspíše profesionálního písaře má tendenci ke sklonu písma vpravo, kterou ale potlačuje v zájmu úhlednosti svého rukopisu. Všechna písmena jsou uzpůsobena k napojování, a tudíž plynulému psaní – dokonce i „d“, a to z obou stran. Dobré prokreslování jednotlivých liter a s tím související pomalejší psací tempo jsou ale zárukou, že tato okolnost nikterak nenarušuje výše zmiňovaný kaligrafický účinek písma. Tomu odpovídá i redukce zejména silných zkratek, používány jsou jen zcela zřetelné a snadno rozveditelné abreviatury. Text na foliu zahajuje rumělkou provedená iniciála „D“ ve výši dvou řádků, text je dále segmentován pomocí paragrafů, podtrhávání autorit, protrhávání majuskul a syntaktické interpunkce, která je zpravidla zdvojena červenými obtahy. Číslice mají římskou podobu.

UKÁZKA 3: NK ČR, sg. IV G 15, f. 200r; papír 22 x 15,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, 1417. Vyobrazené písmo charakterizuje větší modul, z něhož plyne citelná vertikalizace, a současně větší váha, písař rovněžtak nezapře snahu o dobrou čitelnost svého grafického projevu. Na první pohled zaujme též textové zrcadlo rozvržené *per columnas*, což u těch typů textů, které jsou zastoupeny v předložené čítance, bývá méně obvyklé. Z jednotlivých liter stojí za pozornost dlouhé „f“ a „ff“, u nichž písař při zpětném tahu směrem od spodní dotažnice vzhůru nerespektuje již napsaný dřík, čímž vzniká smyčka. Smyčky u ostatních písmen (hlavně „b“, „l“ a spirálovitě provedeného koncového kulatého „s“) jsou funkční, nicméně přesto nezpůsobují žádnou výraznější destrukci či zjednodušení ductu příslušného písmene – je to dáno poněkud volnějším písařským tempem. Se zmiňovanou snahou o úhledné vzezření textu koresponduje rumělkou provedené protrhávání majuskul, červeně podtržené autority a relativně menší množství zkratek. Číslice jsou římské.

UKÁZKA 4: MZK, sg. Mk 91, f. 132r; papír 22,5 x 15 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, 1448–1460. Písmo dobře čitelné a morfologicky velmi stabilní, přesto tenduje k napojování sousedních liter. Je dost těžké, okrouhlé, zdůrazňuje horizontální proporce. Smyčky některých liter s horní dotažnicovou délkou (typicky „l“) jsou již plně funkční; rovněž diagonální spojnice „m“, „n“ a „u“ slouží k napsání těchto písmen svižně a pomocí jediného nasazení pera, navíc je pro ně typické, že se snadno spojují se sousedními literami, a to jak předcházejícími, tak i následujícími. Pokročilý dukтус (spirálovitý) má i koncové kulaté „s“. Rumělkou provedená iniciála „C“ jakož i touž barvou zvýrazněná interpunkce a podtržení citovaných autorit pomáhá v orientaci po textu. Písař používá římských číslic, repertoár jím používaných zkratk je zcela běžný.

UKÁZKA 5: NK ČR, sg. V F 17, f. 227v; papír 21 x 15,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1412). Výborně čitelné a místy horizontalizované („p“, „q“) těžší písmo, jehož přehlednost je způsobena dobrým prokreslováním jinak tvarově kurzívních písmen. Napojování sousedních liter je prováděno nejdůsledněji ve středním prostoru pro psaní u písmen, která jsou tvořena stejnými dřívky („m“, „n“, „u“, „i“), pokročilý stupeň kurzívního psaní pozorujeme rovněž u litery „d“, která je psána s otevřeným bříškem a někdy i funkční smyčkou směřující napojovacím tahem k následujícímu písmeni. Otevřené bříško má pravidelně i „p“ mající mírný sklon vlevo, zatímco ostatní písmena jsou stavěna kolmo na základní linku. Přehlednosti textu prospívá i jeho členění na odstavce a pravidelná syntaktická interpunkce provedená vlasovou diagonální čárkou a velmi decentní podtrhávání použitých autorit. Žádné zdobné prvky v textu nenacházíme; systém i frekvence zkratk jsou zcela obvyklé, číslice se vyskytují v arabské podobě.

UKÁZKA 6: NK ČR, sg. IV F 25, f. 182v; papír 22 x 15,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Lehčí, kvadratické a pečlivě prokreslované písmo, které je v zásadě kolmé na základní linku – výjimku tvoří písmena „p“ a „q“, která mají sklon vlevo, tedy proti směru psaní. Většina písmen je uzpůsobena k napsání jediným tahem, popřípadě i k napojování na sousední litery, ovšem v důsledku výše zmiňovaného pečlivého prokreslování to nezpůsobuje žádné významné tvarové změny ani destrukce. Je to zapříčiněno výše zmiňovaným dobrým prokreslováním a nižším psacím tempem. Vývojově velmi zajímavý je tvar písmene „r“: je již sice psán tahem jediným, nicméně oba dva základní komponenty (dřívka a původně samostatným tahem připojovaný plamének) jsou psány poněkud tučnějším tahem (tj. s větším tlakem na pero) než jejich vlasově provedená spojnice, která je fakticky „nejmladší“ součástí tohoto písmene. Celkově snadno čitelný a světlý (přehledný) text

doprovází syntaktická interpunkce provedená původně pomocí diagonálních vlasových čárek a teček, tato interpunkce je druhotně obtažena rumělkou, červeně jsou sekundárně podtrženy i citované autority a protrženy majuskuly. Není třeba předpokládat, že by na kodexu pracoval samostatný rubrikátor, explicit je psán stejnou rukou jako vlastní text.

UKÁZKA 7: Vyšší Brod, sg. č. 83, f. 46v; papír 22 x 21,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1412). Písmo pravidelné, klidné, vcelku okrouhlé a spíše těžší, některá písmena s horní dotažnicovou délkou (hlavně „d“) tendují k vertikalizaci a s ní spojenému zužování. Jednotlivé litery jsou uzpůsobeny k napojování pomocí smyček či diagonálních napojení, písař toho ovšem využívá jen sporadicky (typicky u písmen „m“, „n“ a „u“), aby nerušil jinak dobrou čitelnost textu. Množství i forma používaných zkratk odpovídají soudobým textům stejného zaměření, poněkud častější výskyt sigel je dán tím, že písař předpokládá u čtenáře důvěrnou znalost modlitby „Otče náš“; za individuální rys této písařské ruky můžeme považovat tironský prefix „con-“, který je ve své vrchní partii zvýšen, a tak přesahuje střední prostor pro psaní směrem k horní dotažnici. Vzhledem k tomu, že jde o relativně krátký a sevřený text, interpunkce je reprezentována svislou vlasově provedenou čárkou, ovšem jakékoliv zvýraznění u majuskul schází.

UKÁZKA 8: MZK, sg. Mk 102, f. 1r; papír 22 x 15,5 cm

Kaligrafická gotická kurzíva, 1419. Písmo tohoto písaře je stabilní, středně těžké, s mírnou tendencí sklonu vpravo. Zejména ty litery, které jsou psány do středního prostoru pro psaní a které tvoří přímé dřívky („m“, „n“ a „u“), jsou svým duktem uzpůsobeny nejen k napsání pomocí jediného tahu, ale i k napojení na sousední písmena. Těž spirálovitě provedené kulaté koncové „s“ má tyto vlastnosti. Naopak kaligrafický ráz dodává písmu kontrastní psaní patrné obzvláště u oblých tahů (typicky u „o“ a „e“), u nichž se střídají tučné linie s vlasovými. Dobrou orientaci v textu usnadňují rumělkou provedená podtržení autorit jakož i zvýrazněné počátky větných celků, včetně stejnou barvou a pomocí svislé čáry provedené interpunkce. Běžný repertoár zkratk plně odpovídá výše popsanému kaligrafickému stupni gotické kurzívy, číslice jsou římské.

UKÁZKA 9: MZK, sg. Mk 110, f. 245r; papír 15,5 x 10,5 cm

Gotická kurzíva, 1430–1445. Velmi osobitý rukopis s nestálým modulem (stačí srovnat první tři řádky se zbytkem textu), písmo značně horizontalizované, okrouhlé, svižně psané, nicméně přesto velmi dobře čitelné. Všechna písmena mají již vyvintutý kurzívní duktus, za individuální rys můžeme považovat formu koncového kulatého „s“, které je tvořeno jedním tahem od základní linky; touto změnou duktu dochází k otevření spi-

rály. Jinde běžnější spirálovitě provedené koncové kulaté „s“ ovšem pisař jako alternativu používá též. Kontinuitě psaní významně napomáhají funkční smyčky zejména u „h“ a „l“, naopak „d“ zůstává v izolaci, maximálně se slučuje s následující oblou literou (např. s „e“) pomocí Meyerovy ligatury. Zkratky nikterak nevybočují z běžné usance latinských kurzívních textů, a to jak zastoupenými formami, tak i frekvencí. Výzdoba je redukována na prostou, dodatečně dopsanou iniciálu ve výši tří řádků, autorsky nenáleží pisaři, ten jen provedl orientační representantu (má podobu dlouhého „f“). Za osobitou můžeme označit interpunkci mající podobu teček, v některých případech dodatečně zdůrazňovaných rumělkou; totéž zvýraznění podstoupily i některé majuskuly.

UKÁZKA 10: MZK, sg. Mk 114, f. 149r; papír 15 x 11 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Ruka zastoupená na ukázce předvedla v rámci jedné textové strany změnu psacího tempa – zhruba v půli dochází ke zřetelnému zrychlení a s ním souvisejícímu zmenšení modulu, zejména střední prostor pro psaní (písmena „m“, „n“ a „u“) se zužuje, jednotlivé dříky jmenovaných písmen místy téměř zanikají v zájmu nerušené plynulosti. V úhlednějších partiích má písmo spíše zúžený, vertikální ráz, v rychleji psaných pasážích dochází naopak k horizontalizaci. Zde má písmo vysloveně okrouhlý charakter. Zajímavá a pro pisaře nejspíš signifikantní je nestabilita sklonu písma: zatímco dlouhá „f“ a „f“ mají sklon vpravo, tedy ve směru psaní, ostatní písmena tendují ke směru zcela opačnému. Zkratky nevybočují z běžné produkce literárních rukopisů psaných soudobou gotickou kurzívou, interpunkce je provedena pomocí diagonálního vlasového tahu, je pravidelná a dodatečně posílena obtažením rumělkou; to je jediný „zdobný“ prvek jinak velmi strohého rukopisu.

UKÁZKA 11: MZK, sg. Mk 102, f. 51r; papír 22 x 15,5 cm

Gotická kurzíva, 1419. Lehce a energicky tvořené, místy až načrtávané a spojené písmo akcentující horizontální proporce. Vyšší stadium kurzívnosti se promítá do častých funkčních spojnic sousedních liter; celkový ráz písma, potlačující stylotvorné prvky gotické grafiky (tj. kontrastnost a lámání), plně odpovídá osobnímu rukopisu středověkého intelektuála. S touto skutečností koresponduje i velké množství zkratek, a to včetně sigel. Rumělkou prováděná interpunkce kopíruje starší, inkoustem vlastního textu zapsanou – vznikla až sekundárně, při četbě a užívání daného textu; totéž platí o podtržení autority a protrhávání některých majuskul. Stojí za povšimnutí, že majuskulní „A“ má formu jedním tahem psaného dvoubříškového a k horní dotažnici prodlouženého „a“. Rychlé tempo psaní se nepromítlo do sklonu písma, ale do horizontálního prodlužování zejména koncových písmen ve slovech: spirálovitě provedeného „s“, koncového „r“ (psaného již jen jedním tahem), koncového „x“, „t“ a „c“, popř. i zkratky gen. pl. „-rum“ a zkracovacího znaménka pro koncovku „-is“. Písař používá římských číslic.

UKÁZKA 12: MZK, sg. Mk 98, f. 164r; papír 22,5 x 15 cm

Gotická kurzíva, 1416–1417. Rukopis tohoto písaře je svižný, lehký, přesto velmi dobře čitelný, charakteristické je zdůrazňování zejména dolních dotažnicových délek (viz písmena „f“ a dlouhé „f“, některá „p“ a „q“) – to prozrazuje vliv soudobého písma listinného, což může být dáno kancelářskou zkušeností dotyčného písaře. Výše zmíněný „listinný“ rys podtrhuje celkový vertikální ráz tohoto písařského projevu. Vyvinutou kurzivní formu mají tato písmena: jednobříškové „a“, spirálovité koncové kulaté „s“, dále „m“, „n“, „u“ a „x“ psané jedním tahem pomocí smyčky. Za zmínku stojí hojný výskyt tironské zkratky „et“ a zkratky „est“. Množství zkratk jinak odpovídá rychlému tempu psaní. Číslice mají formu římskou i arabskou. Překvapivá je absence interpunkce, zejména pro nižší větné celky, rovněž autority nejsou nijak zvýrazněny – to komplikuje orientaci v textu.

UKÁZKA 13: MZK, sg. Mk 98, f. 153v; papír 22,5 x 15 cm

Gotická kurzíva, 1416–1417. Písmo na ukázce vzniklo ve velmi svižném tempu, v němž dochází až k deformaci (typicky u „e“, které bývá dekomponováno na dvě části: jeho spodní oblouček je psán zpravidla jedním tahem s předchozím písmenem, zatímco horní očko je spojeno s písmenem následujícím), popřípadě zjednodušování duktu některých liter: koncové kulaté „s“ mívá ve svižném provedení (psaném jedním tahem spolu s předchozím písmenem) velmi zmenšené bříško, jednotlivé dřívky „m“, „n“, „u“, „i“ bývají redukovány, mohou být až potlačeny na samu hranici zániku. Přes svou zběžnost je písmo stále kolmé (s výjimkou některých dlouhých „f“, zvláště pokud za sebou následují dvě stejné litery: „ss“), je vcelku lehké, tempu psaní odpovídá rovněž zvýšené množství zkratk. V textu se vyskytují římské i arabské číslice.

UKÁZKA 14: NK ČR, sg. V G 7, f. 93r; papír 22 x 16 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1416?). Drobné, okrouhlé a lehké písmo s mírným sklonem vpravo, ruka dotyčného písaře je jistá a stabilní. Navzdory tomu, že prakticky všechny litery mají již plně vyvinutý kurzivní duktus (velmi progresivní je písmeno „r“ psané již jen jediným tahem, kdy plamének je napojen k hlavnímu dřívku diagonální spojnicí vedoucí od paty dřívku; dokonce i jinak konservativní „d“ je opatřeno funkční smyčkou a tenduje k napojování na následující litery). Písmo je velmi dobře čitelné, což je dáno dobrým prokreslováním jednotlivých písmen. Za osobitý rys dotyčné ruky lze označit zdvojování všeobecného zkracovacího znaménka, převládá ovšem úzus obvyklý, totiž nezdvojené zkrácení. Rukopis byl psán s úmyslem opatřit jej zdobnějším iniciálami (viz vynechané místo na iniciálu ve výši dvou řádků: „U“ trum, místo níž zůstala v kodexu pouhá reprezentanta „V“), k její realizaci ale nedošlo. Číslice jsou zastoupeny v podobě římské i arabské, syntaktická interpunkce je vcelku pravi-

delná a je provedena pomocí obvyklé vlasové diagonální čárky ve středním prostoru pro psaní. Repertoár zkratk je obvyklý jak z hlediska frekvence, tak i používaných systémů.

UKÁZKA 15: NK ČR, sg. X G 11, f. 121r; papír 22 x 15 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1414). Těžší, velmi okrouhlé a horizontalizované písmo, jehož horizontální proporce se zvýrazňují zejména při zrychlení psacího tempa. Velmi dobrou čitelnost zajišťuje pečlivé prokreslování jednotlivých liter, jejichž duktus je jinak dostatečně přizpůsoben plynulému psaní, obzvláště ve středním prostoru pro psaní (nejlépe je to patrné u písmen „i“, „m“, „n“, „u“). Čitelnosti prospívá také kolmost písma („f“, dlouhé „f“), pokud se písař od tohoto trendu odchyluje, sklání písmo doleva („p“, „t“). Ruku v ruce s tím jde celkově snadná orientace po textu, který je opatřen pravidelnou interpunkcí (veskrze zdvojenou rumělkovým obtahem), červeným protržením majuskul na počátcích větších syntaktických celků a podtrháváním použitých autorit, které jsou (ovšem nepravidelně) vyneseny i na okraj textu formou marginální poznámky. Vyobrazená ruka používá číslice v obou formách, tedy římské i arabské. Frekvence i typy zastoupených zkratk plně odpovídají charakteru textu, jsou zcela běžné.

UKÁZKA 16: NK ČR, sg. IX F 7, f. 181v; papír 15,5 x 11 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století. Velmi zběžný, energický, osobní rukopis; silně horizontalizované a těžké písmo, asimilovatelné litery umístované ve středním prostoru pro psaní („i“, „m“, „n“, „u“) se zmenšují, místy až zanikají (splývají do téměř vodorovné linky) v zájmu plynulého psaní celých slov. I při zrychleném písařském tempu zůstává písmo kolmé na základní linku. Z jednotlivých liter, které jsou jinak plně přizpůsobeny k plynulému psaní a vzájemnému napojování, stojí za zmínku užívání dvoubříškového „A“ ve funkci majuskuly v iniciálové pozici některých slov, dále kurzívní forma „r“ psaná jediným tahem (plamének je spojen s dříkem pomocí diagonální spojnice vycházející z paty základního dříku) a písmeno „v“ používané v iniciálové pozici slov – toto písmeno jako jediné zůstává v izolaci, zásadně nevytváří spojnicí s literou následující. Je to individuální rys dotyčného písaře motivovaný zřejmě snahou zabránit nevhodné asimilaci tvaru tohoto písmene s literou „r“, jejíž kurzívní duktus byl výše popsán a který by při současném spojitém psaní „v“ mohl vést ke snadné záměně. Množství a charakter zkratk plně odpovídají vysokému písařskému tempu a zcela užitkové funkci tohoto textu, v souladu s tím je i rezignace na jakoukoliv zdobnost a zřetelnější segmentaci textu (s výjimkou syntaktické interpunkce); písař používá římských číslic.

UKÁZKA 17: NK ČR, sg. XI D 5, f. 14r; papír 15,5 x 14,5 cm

Gotická kurzíva s prvky zběžné gotické minuskuly, 1415. Drobný okrouhlý rukopis, bez výraznějšího stíhování; smyčkami jsou opatřeny nejen litery s horní dotažnicovou délkou (ne vždy je jich ovšem využíváno k plynulému napojování se sousedním písmenem), ale i některá dlouhá „f“ a „f“². Za velmi osobitý a pro typologii tohoto písařského projevu rozhodující lze považovat výskyt trojice morfologicky různých forem písmene „a“: vedle v tomto typu textů nejběžnější podoby jednobříškové – kurzívní se vyskytuje i v podobě velmi konservativní – minuskulní (nad bříškem se klene zalomený oblouček; tato forma je svědectvím ovlivnění této ruky soudobou zběžnou gotickou minuskulou) a dále v podobě dvoubříškové (zde se výše popsaný oblouček zpětně vrací až k bříšku písmene, a vytváří tak vlastně jeho druhé bříško). Ovlivnění soudobým zběžným gotickým minuskulním písmem se pak promítá i do snahy o sporadickou izolaci jednotlivých písmen. Písařova zkušenost s obsahově jinými literárními kodexy než je utrakvistická traktátová literatura se promítá i do repertoáru zkratk, kterých v textu není takové množství, jak bychom očekávali. Text doprovází toliko jednoduchá a sporadicky se vyskytující syntaktická interpunkce v podobě obvyklé diagonální čárky, číslice jsou arabské.

UKÁZKA 18: NK ČR, sg. III G 9, f. 142v; papír 22 x 15,5 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Těžké, okrouhlé a velmi osobité písmo, jehož střední prostor pro psaní je v důsledku zrychleného psacího tempa horizontalizován, zatímco písmena s dolní dotažnicovou délkou (zejména „f“ a dlouhé „f“²) jsou protahována hluboko pod základní linku a jsou výrazně zesilována, což opticky zvýrazňuje vertikální linie vyobrazeného grafického projevu. Z tohoto rozporu vzniká zajímavé napětí, které můžeme chápat jako individuální rys dotyčné písařské ruky. Přes zmiňovanou vertikalizaci dolních dotažnic dodržuje písař jen velmi malé odstupy řádků, a tak text někdy prostupuje z jednoho řádku do druhého, což (obzvláště při přítomnosti zkracovacích znamének, jimž je meziřádkový prostor jinak určen) znesnadňuje přehlednost textu. Jednotlivé litery jsou plně přizpůsobeny plynulému psaní, a to jak přítomností funkčních smyček („b“², „d“², „h“², „l“²), tak i diagonálních spojnic umožňujících plynulý duktus, tzn. napsání dotyčného písmene jediným tahem a jeho spojení s oběma sousedními písmeny („i“², „m“², „n“², „u“²). Plně kurzívní duktus má i jediným tahem psané „r“² a spirálovité koncové kulaté „s“². Navzdory výše zmiňované nepřehlednosti byl text dodatečně opatřen rumělkou provedenou iniciálkou ve výši dvou řádků, pravidelnou syntaktickou interpunkcí (druhotně obtaženou rovněž rumělkou), protrháváním majuskul a červeným podtržením citovaných autorit. Jde bezpochyby o práci rubrikátora, který je autorem bastardou psaného explicitu předcházejícího námi sledovanému Jakoubkovu traktátu. Číslice mají římskou formu.

UKÁZKA 19: NK ČR, sg. VII E 6, f. 107r; papír 22 x 16 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Písmo drobné, poněkud těžší, horizontalizované a ostré, s výrazně redukováným horním i dolním dotažnicovým prostorem, což tomuto písařskému projevu dodává rys jisté nepřehlednosti a stěsnanosti. Jde o zkušenou a vypsanou ruku, fakticky všechny litery jsou přizpůsobeny k plynulému psaní, při zrychleném tempu toho písař využívá. Zkratky se vyskytují velmi často, a to i sigly – dokumentuje to užitkový charakter vyobrazeného kodexu. Syntaktická interpunkce je pravidelná, reprezentuje ji obvyklá diagonální čárka posílená červeným obtažením rumělkou. Červeně jsou podtrženy i citované autority, in margine rukou písaře hlavního textu zopakován nosný pojem hlavního textu (*preceptum*). Iniciála provedená na počátku textu ve výši tří řádků nevybočuje z jinak nezdobného, užitkového vzezření rukopisu. Číslice mají podobu římskou i arabskou.

UKÁZKA 20: NK ČR, sg. VIII E 7, f. 101r; papír 22 x 16 cm

Gotická kurzíva, 1416 (autograf Jakoubka ze Stříbra). Velmi energická, svižně psaná, mimořádně horizontalizovaná a přes značnou zběžnost dost těžká kurzíva. Plně funkční smyčky a diagonální spojnice umožňují fakticky plynulé psaní – souvislé texty takovéto zběžnosti jsou z období středověku dochovány jen vzácně. Tomu odpovídá i značné množství zkratk. Při zrychleném písařském tempu dochází až k zániku jednotlivých komponent u písmen složených ze stejných dřívků („m“, „n“), rovněž litera kurzívní jednobříškové „a“ je vybavována napojením na předchozí i následující písmeno, což není u středověkých gotických kurzív v této intenzitě ještě obvyklé. Tyto spojovací tahy jsou dokonce pozorovatelné i tam, kde stojí „a“ v iniciálové pozici slova, stávají se tedy integrální součástí „kmenového“ duktu dotyčného písmene a můžeme je považovat za osobitý rys této zběhlé písařské ruky. Naopak litery se spodní dotažnicovou délkou („g“, „p“) smyčky postrádají; to v zásadě platí rovněž o „f“ a dlouhém „f“: tato písmena končí ostře u spodní dotažnice. Sklon písma je velmi neukázněný, a to v důsledku častého střídání písařského tempa: souvisí to bezpochyby se skutečností, že jde o autograf konceptu dotyčného díla, jeho autor zachycuje „tryskající“ myšlenky. Nepřekvapí tak přítomnost škrťů a naopak absence prakticky jakékoliv interpunkce, jakož i rezignace na byť jen náznaky zdobných prvků, které by sloužily k alespoň rámcové segmentaci textu.

UKÁZKA 21: MZK, sg. Mk 42, f. 353r; papír 31,5 x 21 cm

Bastarda, druhá polovina 15. století. Písmo úhledné, dosti pravidelné, zdůrazňující vertikální proporce. Písař usiluje o lepší čitelnost textu nespojitým psáním, sousední písmena jsou k sobě spíše stavěna, nikoliv mezi sebou spojována. Pro typologii je důležitá též absence smyčky u některých liter „d“ (v těchto případech má unciální tvar), pokud

„d“ smyčku má, je výrazně protáhlá vlevo, proti směru psaní. Ostatní smyčky u liter s horní dotažnicovou délkou („b“, „h“, „k“, „l“) mají trojúhelníkový tvar a plní spíše ozdobnou funkci. Písmeno „a“ má formu jednobříškovou. Dlouhá „f“ a „f“ jsou protažena pod základní linku a mají výrazný vřetenovitý tvar. Oblé tvary mají tendenci k lámání a kontrastnímu psaní (střídání tučných a vlasových linií, typicky u „o“) – zejména tam, kde se písař více snaží o úhlednost, např. hned na počátku textu. Reper-toár zkratek je zcela běžný, k vyznačování (zejm. autorit) a zřetelnější segmentaci textu je použito rumělky. Používány jsou římské číslice.

UKÁZKA 22: NK ČR, sg. X H 10, f. 106r; papír 22 x 16 cm

Bastarda, druhá polovina 15. století (část 1478). Těžší, okrouhlý a vpravo mírně skloněný rukopis, jednotlivá písmena jsou stavěna těsně k sobě, aniž by ovšem docházelo k jejich funkčnímu spojování. I když litery s horní dotažnicovou délkou mají trojúhelníkově modelované smyčky, mají spíše zdobnou funkci, písmeno „d“ je dokonce používáno v bezsmyčkové, unciální podobě. Příslušnost této ruky ke kříženým písmům dokládá i sporadický výskyt sloních chobotů u písmen v iniciálové pozici (viz na samotném počátku, v nadepsané rubrice: „Posicio“). Přes evidentní písařovu snahu o dobrou čitelnost nemůže potlačit jistou nestabilitu modulu; vědomě zvětšeného modulu pak používá při psaní pasáží, které chce zvýraznit („Utrum expediens...“), zde navíc současně využívá i podtržení rumělkou. Zdobná iniciála „Q“ uia ve výšce sedmi textových řádků jakož i okrajová vegetabilní bordura svědčí o vyšších kaligrafických ambicích dotyčného kodexu – není bez zajímavosti, že tato výzdoba byla pořízena ještě před opsáním vlastního textu. S vysokou mírou pravděpodobnosti jde tudíž o opis pořízený na zakázku u profesionálního písaře.

UKÁZKA 23: NK ČR, sg. III G 8, f. 110r; papír 21,5 x 15,5 cm

Bastarda, druhá polovina 15. století. Silně hrotité, kontrastní a vpravo skloněné písmo využívající těchto konstitutivních prvků gotického stylu ke zvýšení kaligrafického účinku napsaného textu, ačkoliv tvary jednotlivých liter vycházejí z kurzívy. Přesto však jednotlivá písmena jsou k sobě převážně jen stavěna, nejsou spojována, takže i smyčky na dřících s horní dotažnicovou délkou („b“, „d“, „h“, „k“ a „l“) mají vysloveně ozdobný charakter (v podobě trojúhelníků či praporků, výjimkou je jen písmeno „d“). Písmena s dolní dotažnicovou délkou („f“, dlouhé „f“, „p“ a „q“) jsou ve svých spodních partiích výrazně tenká (mají vřetenovité tvary) a jsou prodloužena, s ostrým zakončením. Majuskuly i některá malá písmena včetně zkratek (tironské „et“) mají nasazovací tah v podobě již plně vyvinutého sloního chobotu. Ve srovnání s kurzívními texty je na ukázce menší množství zkratek, a pokud se vyskytují, nejsou obvykle tak silné. Číslice jsou užívány v podobě římské i arabské, interpunkce je pravidelná (diagonální

čárka provedená rumělkou, pro vyšší celky značky paragrafů), orientaci v textu dále usnadňuje protrhávání majuskul a podtrhávání citovaných autorit.

UKÁZKA 24: MZK, sg. Mk 108, f. 279r; papír 16,5 x 10,5 cm

Gotická kurzíva, 1440–1460. Písmo těžké, místy poněkud neukázněné: zejména střední prostor pro psaní vykazuje jistou výškovou labilitu, což je dáno střídáním psacího tempa. Tvary jednotlivých liter jsou dobře přizpůsobené k napojování a je toho využíváno. Překvapí vyšší frekvence výskytu dvoubříškového „a“, vždy ovšem jen na počátcích slov, jinde se vyskytuje kurzívní forma „a“, totiž forma jednobříšková. V našem souboru jde o jeden ze dvou textů staročeských, lze tudíž připojit i poznámku ortografickou: písař (samozřejmě ve staročeských pasážích) použil pravopisu diakritického; číslice mají podobu arabskou. Zkratky jsou v českých pasážích systémově stejné jako u kodexů latinských, nejsou ovšem tak časté – tento jev tak bezpochyby souvisí s jazykem textu. Ukázka umožňuje dobré srovnání latinských a staročeských pasáží, a to navíc u textu psaného jednou písařskou rukou. Rovněž morfologicky se obě jazykové mutace mírně liší: staročeské odstavce jsou psány s větším modulem; písař byl zřejmě zvyklý více na latinu. Výzdoba rukopisu zůstala nedokončena, schází iniciály, pro něž zůstalo vynechané místo (pro první iniciálu celého textu s reprezentantou „o“ psanou nejspíš písařem vlastního textu), a to ve výšce dvou řádků. Interpunkce je prováděna jen sporadicky, a to pomocí vlasového diagonálního tahu.

UKÁZKA 25: NK ČR, sg. XI D 9, f. 161r; papír 22 x 15,5 cm

Gotická kurzíva, první polovina 15. století (po 1415). Mírně vlevo skloněné, těžší a okrouhlé písmo, jeho dobrou čitelnost zajišťuje pečlivé prokreslování jednotlivých liter, které mají jinak plně vyvinuté kurzívní tvary: platí to předně o písmenech umístovaných do středního prostoru pro psaní, které se při zrychlení písařského tempa zmenšují. Z liter s horní dotažnicovou délkou mají nejpokročilejší kurzívní duktus „d“ a „l“ s plně funkčními smyčkami a častým napojováním na sousední písmena. Opačný trend reprezentují litery „v“ (v iniciálové pozici slov) a „w“, která se kontinuálnímu psaní brání. Ukázka přináší text staročeský a s touto skutečností souvisí některé odlišnosti ve srovnání s texty latinskými: hned na první pohled upoutá podstatně menší množství zkratk, písař se zcela zřetelně vyhýbá silným zkratkám a volí jen takové, jejichž rozvedení je zcela evidentní (všeobecné zkracovací znaménko avizující vynechané „m“ nebo „n“, zkratka nadepsáním litery); z hlediska ortografického je na ukázce použit systém mladšího spřežkového pravopisu. Text je uvozen rumělkou provedenou iniciálou na tři řádky, červeně jsou podtrženy odkazy na autoritu, protrženy některé majuskuly, duplicitně vyznačená syntaktická interpunkce a rovněž upozornění na provedené korektury.

UKÁZKA 26: MZK, sg. Mk 21; pergamen 27,5 x 20 cm

Karolinská minuskula, první polovina 11. století. Písmo lehké, okrouhlé, s malým modulem, mírně vpravo skloněné. Dříky liter s horní dotažnicovou délkou („b“, minuskulní vzpřímené „d“, „h“, „l“) jsou nahoře zakončovány trojúhelníkovým násadcem, litery „m“ a „n“ mají dosti konservativně mírně zaoblený ductus, patka na základní lince se objevuje jen u finálního dříku, ostatní dříky těchto písmen jsou bezpatkové. Spojka „et“ má podobu ligatury &, v textu je používáno „e caudatum“: „ē“. Písmeno „s“ se vyskytuje zatím pouze ve formě „f“ dlouhého, kulaté „s“ je využíváno jen u rumělkou psaných a majuskulně provedených rubrik uvozujících jednotlivé modlitby mešní liturgie; spodní břicho písmene „g“ je již uzavřeno, a to vlasovým tahem. Písař dosahuje výborné čitelnosti minimálním využíváním ligatur (zastoupena je jen obvyklá ligatura „st“), silnější zkratky jsou omezeny jen na v latinské liturgii frekventované formule („qs.“ = „quesumus“; přečrtené „P“ = „Per Cristum, Dominum nostrum“). Prostá syntaktická interpunkce má podobu tečky umístované zhruba doprostřed středního prostoru pro psaní.

UKÁZKA 27: MZK, sg. Mk 35; pergamen 30 x 19 cm

Karolinská minuskula, druhá polovina 11. století. Písmo dosti těžké, okrouhlé, s velmi výrazným středním prostorem pro psaní, mírně skloněné vpravo. Litery mají poněkud vertikalizovaný modul, hlavice dříků s horní dotažnicovou délkou jsou zakončeny zpravidla tupě, někdy se směrem k horní dotažnici rozšiřují, jindy vytvářejí trojúhelníkové výběžky. Litera „e caudatum: ē“ má caudu provedenou pomocí vlasového tahu, který se místy dosti odpoutává od obloučku svého písmene. Spojka „et“ má ligovanou formu: &, v minuskulním textu se vyskytuje litera „f“ výhradně v dlouhé podobě, kulaté „s“ je zatím vyhrazeno toliko pro majuskulu. V textu se nevyskytují žádné specifické zkratky, syntaktická interpunkce je prováděna pomocí tečky umístované ve středním prostoru pro psaní.

UKÁZKA 28: MZK, sg. Mk 111; pergamen 16,5 x 11 cm

Raná gotická minuskula, počátek 13. století. Písmo kolmé, s výrazně vertikalizovaným modulem, kontrastní, s citelnou tendencí lomit původně oblé tahy jednotlivých písmen. Začínají se objevovat rysy gotického stěsnávání (Meyerovy ligatury: na ukázce u „pp“), dříky s horní dotažnicovou délkou mají praporkové nebo vidlicovité zakončení, jednotlivé dříky písmen „m“ a „n“ jsou dole opatřovány patkami. Kulaté „s“ se vyskytuje na konci slov již ve funkci minuskuly, zatím jako alternativa jinak dominujícího dlouhého „f“. Syntaktická interpunkce má dvojí formu: slabší pauza je ohlašována tečkou

na základní lince převýšenou diagonální vlasovou čárkou, silnější pauza pak prostou tečkou umístěnou těsně nad základní linku; nad „i“ se začíná objevovat vlasový akcent: původní je ovšem jen u zdvojení tohoto písmene, u jednotlivě psaných „i“ je někdy doplněn mladším uživatelem, u zdvojených „ii“ je navíc druhé „i“ v pořadí mírně protaženo pod základní linku. Počátky jednotlivých veršových úseků jsou (pro *psalteria* typicky) provedeny pomocí rumělkové majuskuly.

